

Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi

RIFAT N. BALI

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türk-Sovyet ilişkilerine genel olarak bakacak olursak... 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde düzenlenen Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin bir araya gelerek 1 Mart tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmiş olan ülkelerin 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da başlayacak konferansa katılabileceklerini ve konferansın sonunda kurulacak Birleşmiş Milletler'e üye olabileceklerini kararlaştırdılar.¹ Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti. Yalta Konferansı'ndan kısa bir süre sonra, 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (bundan böyle SSCB diye anılacaktır) Türkiye'ye 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış ve 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirdi. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında yapılan görüşmede Molotov Kars ve Ardahan bölge-

sindeki Türk-Sovyet sınırının gözden geçirilmesini, Boğazların ortaklaşa savunulmasını, bunun için de SSCB'ye kara ve deniz üsleri verilmesini talep etti, ancak bu talepler Türkiye tarafından reddedildi. Kızıl Ordu birlikleri Bulgaristan ve Kafkasya'da yığınak yaparken Sovyet basınında da sürekli Türkiye aleyhtarı yazılar yayımlanmaya başladı.²

Ermeni Diasporası ile ESSC'nin Talepleri

Sevr Antlaşması'ndan bu yana SSCB'nin ilk kez Türkiye'den toprak talebinde bulunması üzerine Ermeni diasporası SSCB'yi desteklemek üzere harekete geçti. Birleşik Amerika Ermeni Milli Konseyi San Francisco Konferansı'na çağrıda bulunarak Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'a verilmesi öngörülen ve Türkiye sınırları içinde bulunan toprakların Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (bundan böyle ESSC diye anılacaktır) verilmesini ve diasporada dağılmış olan Ermenilerin de anavatan ESSC'ye geri dönmelerini talep etti.³ 16 ila 25 Haziran 1945 tarihlerinde Eçmiyadzin Ermenileri'nin yeni Katolikos'unu seçmek

üzere toplanan, aralarında diasporada yaşayan cemaat temsilcilerinin de yer aldığı seçim kongresi Ermeniler arasında "nerkağht" diye adlandırılan "anavatanına geri dönüş" hareketini başlattı. Kongre oybirliğiyle Kevork IV'ü yeni Katolikos olarak seçti. Kevork VI, 27 Kasım 1945 tarihinde ABD, İngiltere ve SSCB dışişleri bakanlarına gönderdiği nota Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmış olan toprakların ESSC'ye iade edilmesini talep etti.⁴ Bunun akabinde 2 Aralık 1945 tarihinde *Pravda*, *Isvetziya* ve *Sovietagan Hayastan* gazetelerinde SSCB Halk Komiserleri'nin diasporada yaşayan Ermenilerin ESSC'ye göç etmelerine izin veren 21 Kasım 1945 tarihli kararı yayımlandı.⁵

İstanbul Ermenilerinin İlk Tepkisi

Sovyet basınında 2 Aralık 1945 tarihinde yayımlanan geri dönüş çağrısı kısa bir süre sonra Türk basınında da yer aldı.⁶ Bu haberdan birkaç gün sonra İstanbul'daki SSCB Konsololuğu'nun önünde göç etmek üzere ka-yıtlarını yaptırmaya gelmiş Türk Ermenilerinin toplandıkları haberlerine

* Araştırmacı, yazar.

Hancı - Demek ki sen bu memleketle bağlı değilmışsin!..
Yolcu - Hayır!.. Ben işsizim!..
(Cumhuriyet, 24 Aralık 1945)

de rastlandı. Türk basını aniden beliren bu durum karşısında şaşırıldı. Tasvir gazetesi başyazarı Cihad Baban şaşkınlığını şöyle dile getiriyordu:

"Sovyet konsoloshanesi hiçbir ilân vermediği halde, nasıl olmuştu da bir gün, konsoloshanenin önünde Eri-van'a gitmek isteyen birtakım insanlar kuyruk yaparak toplanmaya başlamışlardı!.."⁷

İlk gün 30, daha sonraki günlerde 160 kadar Ermeni'nin adlarını kaydettirdikleri belirtilen haberlerde göç etmek isteyenlerin belli bir sayıya ulaşmalarından sonra SSCB'nin onlara bir gemi tahsis edip ESSC'ye götüreceği bildirildi. Konuyla ilgili düşüncelerini öğrenmek için basının görüşlerine başvurduğu Ermeniler ya herhangi bir beyanda bulunmadılar veya konsoloshana isimlerini kaydet-tirmiş olanların "başiboş takım"ndan kimseler olabileceklerini söylediler.⁸ Ermeni Katolik Kilisesi

ki kalabalığın azalmadığı ve üç gruba ayrıldığı gözlemlendi. Birinci grupta yer alanlar kılık kıyafetsiz yaşlı kadınlardı. Çoğunluğu altmış yaşın üzerinde olan bu kadınlar anavatanları saydıkları ESSC'de ölmek arzusunda olan kişilerdi. İkinci grupta yer alanlar hiçbir işi olmayan fakir erkeklerdi. Bunlar ESSC'nin kendilerine birer ev vereceği ve bedava besleyeceği ümidiyle göç etmeye niyetliy-diler. Üçüncü ve nihai grup ise gençler ve çocuklardı. Gazetelere göre bunların çoğunluğu "meteliksiz"di.¹²

İçişleri Bakanlığı'nın Tebliği

Basının konuya ilgi göstermesi üzerine İçişleri Bakanlığı 21 Aralık 1945 tarihinde yayımladığı tebliğde şu beyanda bulundu:¹²

"Ermeni vatandaşlarımızdan bazı-larının başka yere hicret [göç] etmek için bir yabancı konsoloshaneye mü-

racaat ettikleri hakkında bir haber duyulmuştur. Bunlardan bazılarının vardıkları yerde Türk vatandaşlığını da muhafaza etmek düşüncesinde oldukları da ayrıca söylenmektedir. Bu yolda müracaat etmiş vatandaşlar varsa, pasaport kanunu hükümlerine uygun olarak durumlarına göre pasaportlarını hazırlamak ve girişlerini kolaylaştırmak için buldukları yer-lerin emniyet makamlarına müracaat etmeleri tavsiye olunur."

Ancak bu tebliğe rağmen hiçbir Ermeni'nin pasaport temini için İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne başvurdu-ğu görülmedi.

Türk Basınının Tepkisi

Basın bu göç teşebbüsünü Türki-ye'ye karşı yapılan "sadakatsiz" ve "nankör" bir davranış olarak değerlendirdi. Basının bir diğer yaklaşımı da şuydu: Türkiye'de rahat bir hayat sürmüş olmalarına rağmen daha iyi iş imkânları umuduyla ESSC'ye göç etmek isteyen Türkiyeliler Ermeniler varsa yolları açtıktı, güle güle gidebilir-lerdi, kimse onların engel olmayacak-tı. Yalnız unutmamaları gereken nokta ESSC'nin bir cennet olmadığıydı.¹³ Bazı başyazarlar ise göç et-mek isteyen Ermenilerin resmi ma-kamlara başvurup Türk vatandaşlığı-nı terk etme arzusunda olduklarını belirtmemiş olmalarını "dürüst" ve "nazık" olmayan bir davranış olarak yorumladılar.¹⁴ Türk Ermeni basını-nın Ermeni topluma itidal tavsiye eden ve yanlış yolda olduğunu belir-ten herhangi bir yayında bulunma-sı da Türk basınına hayal kırıklığı-na uğrattı.¹⁵ Son Posta gazetesinin başyazarı Ekrem Uşaklıgil bunu şöyle dile getirdi:

"Biz bu hâdise çıktığı zaman, daha ilk günlerde öyle ümit ve tahmin ediyorduk ki, Ermeni vatandaşlar arasında azım [büyük] çoğunluğunun bazan takibin, [beğendigi]ne] bazan da istihfâf ettiğine, [kükümsediğine] bu

dakikada bile kani [emin] bulunduğumuz bu göçme hareketi, yine o çoğunluk içinde, çılgınları doğru yola çekme lehinde bir tepki uyandıracak, Ermenice çıkan gazetelerde sürekli ikazlara yol açacaktır. Bu ümit ve rahimde hemen hemen tamamile yanılmışız. Açıkça itiraf ediyoruz."¹⁶

Birçok başyazar Türkiye'den ayrılmak istediklerini açıkça ifade etmiş olan Ermenilere artık itimat kalmadığından onların daha fazla Türkiye'de bekletilmelerinin yanlış olduğunu, SSCB'den bir an önce bir gemi getirtilip hepsinin en kısa sürede Türkiye'den yolcu edilmeleri gerektiğini savundu.¹⁷

Türk Basınında Ermenilerin "Beşinci Kol" Olduklarına Dair Hatırlatmalar

Bu göç hareketinin Türk basınında yarattığı olduğu tepkinin bir diğer şekli, tarihsel olaylara göndermeler yapılarak, Ermenilerin güvenilmez unsurlar, âdeta bir "beşinci kol" ol-

duklarını hatırlatır makale ve yazı dizilerinin yayımlanmasıydı.¹⁸ *Cumhuriyet*'te yayımlanan Ahmed Halil imzalı makalede de İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan'daki Ermenilerin beşinci kol faaliyetleri hatırlatıldı. Aynı şahısların Türkiye'de de bazı Ermenilerle işbirliği yaptıkları ileri sürüldü.¹⁹ *Vakit* gazetesi başyazarı Asım Us da Ermeni toplumuna hitap eden başyazarında İkinci Dünya Savaşı yıllarında Nazilerin Trakya'da sınıra eristikleri bir dönemde Türkiye Ermenileri arasında "bir Alman tarafdarlığı cereyanı"nın sezildiğini, Ermenilerin beşinci kol faaliyetlerinde buldukları veya bulunacakları kuşkusunun doğduğunu hatırlattı. Us daha sonra Ermeni toplumunun Türkiye'de kalmaktan hoşnut olmayan soydaşlarını ayırıp Ermenistan'a göndermesi tavsiyesiyle yazısına son verdi.²⁰

İstanbul Ermeni Cemaatinin Tepkisi

Türk basınına Türk Ermeni basını ve cemaat liderlerini, olaylar karşısında suskun kalmalarından do-

layı kırıncı bir dille eleştirmesi üzerine İstanbul Ermeni cemaatinden tepki gelmesi gecikmedi. Önce İstanbul'da, Tahtakale'de Dikran adında bir kişi ilgili makamlara başvurarak İslâm dinini kabul ettiğini ve hiçbir zaman Türk vatandaşlığından ayrılmayacağını beyan etti.²¹ Bunun yanı sıra daha önce göç etmek üzere adlarını SSCB Konsolosluğu'na kaydetmiş olan Ermenileri bu fikirlerinden caydırarak için cemaat içinde bazı kişilerin çaba sarf ettikleri görülmeye başlandı. Ayrıca konsolosluga müracaat edenlerin sayısında önemli bir düşme gözlemlendi. Bunun yanı sıra daha önce adlarını kaydetmiş yedi kişi konsolosluga tekrar başvurarak listelerden adlarını silirdi.²² Ancak bu gelişmelere rağmen yaklaşık 35 kişi daha göç etmek için konsolosluga başvurdu. Bunlardan 25 kadınının da Kadıköylü olduğu ileri sürüldü. Ayrıca bazı işsiz Ermenilerin de bir beyanname ile toplu halde SSCB Konsolosluğu'na başvurdukları söylendi.²³ Bu arada kamuoyunda beliren tepkiyi yatıştırmak ve göç etmeye niyetli kişileri

caydırmak için bazı varlıklı Ermeniler göç etmeye kararlı olan soydaşlarına yardım etmeye karar verdi.²⁴ Basın, Ermeni cemaatinin bazı ileri gelenlerinin görüşlerine tekrar başvurdu. Muhtelif serbest meslek erbabi olan bu kişiler verdikleri beyanlarda konsolosluga başvuranların "maceraperest" kişiler olup Ermeni cemaatinin içinde çok marjinal bir kesim teşkil ettiklerini ve böyle bir harekette bulunmalarının bir "cinnet" olduğunu söylediler.²⁵

Bu çalkantılı ortamda bir söylenti, ortamı daha da gerginleştirdi. Bu söylenti ESSC'ye göç etmek üzere adlarını kaydettirenler arasında Ermeni Arslan Kaymakamı Başpiskopos Parlayan'ın üç torununun da yer aldığıydı. Torunlardan birinin ES-

Sovyet Rusya'ya gitmek için konsolosluğun önünde bekleyen Ermeniler. (Vatan, 20 Aralık 1945).

SC'ye müzik tahsil etmek üzere gitmiş olduğu söylendi.²⁶ Başpiskopos Arslanyan bu haberleri tekip etti, bir torununun kimyager olup orduya vatani görevini yapmakta, diğerinin İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenci, üçüncüsünün ise ev hizmetleri ile meşgul olduğunu beyan etti.²⁷ Bu haber Ermeni cemaati içinde mevcut olan bir iç huzursuzluğun da kendini teşhir etmesine vesile oldu. Türk Ermeni basınından *Marmara* gazetesi, Patrik kaymakamı Arslanyan'ı cemaati keyfi yönetmekle suçlayıp istifaya davet etti. Gazete ES-SC'ye göç etmek isteyen Ermenilere Arslanyan'ın hiçbir şekilde müdahalede bulunmadığını, hatta desteklediğini de ileri sürdü.²⁸ *Marmara* gazetesinin bu iddiası üzerine *Tasvir* gazetesi başyazarı Cihad Baban bu göç heyecanının birden nasıl oluştuğunun henüz anlaşmadığını belirterek şunları sordu:

"[Patrik kaymakamı] Arslanyan efendiden ve aklı başında olan Ermeni vatandaşlarımızdan biz bir şey beklidik; bu esinti nereden, hangi yoldan geldi? Bunu bize izah etsinler ve gediği beraber kapatmağa hizmet eyesinler. Bizim itimat ettiğimiz ve sevdiğimiz Ermenilerden bir çoğu, yalnız sükutu [sessizliği] ihtiyar etmektedir [seçmektedir]. Hicreti [Göçü] tasvip etmediklerini de söylemektedirler. Fakat bu hicret rügarının nereden geldiğini, kendileri pekâlâ bildikleri halde bir nevi cemaat kaygusu ile işi bilmemezlikten gelmekte ısrar etmektedirler. Eğer hakikaten Arslanyan efendi, bu sinn u saline [yaşına] rağmen, geçen umumi harpteki papaz arkadaşlarının gittikleri sakim [hasta] yoldan gitmiş ve geçen vakalardan hiç tecrübe edinmemişse, çok hayret ederiz. Bu takdirde, hem kendi ırkaşlarına hem de büyük müzaheret [koruma] gördüğü kendi vatanı Türkiye'ye karşı mes'ul olacaktır."²⁹

Rusya, Ermenileri davet ediyor.
(Vakit, 27 Aralık 1945)

Türk Ermeni Basınının Tepkisi

İstanbul'da yayımlanan *Norhter* gazetesi konuya ayırdığı makalede SS-CB Konsolosluğu'na başvuran Ermenileri haklı gördü ve "bunlar, Türkiye'de çalışmak için serbest sabahlar bulmuş olsalar ve Türklerle müsavi [eşit] hukuka malik bulunsalardı şüphesiz Ermenistan'a gitmezlerdi" yorumunda bulundu.³⁰ *Norhter*'un muğlak bir şekilde atıfta bulunduğu dönem ve olay, Tek Parti dönemi ve bu dönemi noktlayan Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlıklara karşı ayrımcı bir şekilde uygulanmış olmasıydı. *Norhter* gazetesinin bu makalesi Türk basınının daha da öfkelenmesine neden oldu. Peyami Safa *Norhter*'un bu yazısına verdiği cevapta gazeteyi sert bir dille eleştirdi. Türkiye'deki Ermeni cemaatinin bu makalesini, dilencisi olmadığını ve bu serveti Türk topraklarında meydana getirdiğini yazdı.³¹ *Norhter* gazetesinin bu yazısına bir diğer tepki *Vakit* gazetesi baş-

yazarı Asım Us'dan geldi. Asım Us Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni milliyetçilerinin ayrılıktaki tedliş hareketlerini hatırlattıktan sonra yazısına şöyle devam etti:

"Türkler Milli Mücadeleyi zaferle sona erdirdikten ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra geçmişti tasfiye etmeğe karar verdiler. Türk-Yunan anlaşmasından ve ahali mübadelesinden sonra İstanbul'da kalan Türkler ile beraber Ermeni azınlıkları hakkında da geçmişti unutmak istediler. Hâlâ da bu arzuyu terk etmiş değillerdir. Türklerin bu samimi arzusu karşı taraflarda iyi kabul görseydi bir iki nesil sonra çok güzel neticeler alınacağı şüphesizdi. Fakat görülüyor ki Türklerin bu samimi arzularına engel çıkarmakta menfaat arayan memleketler vardır. (...) Bu vaziyette bize düşen söz, Ermeni aydınlarını akıl ve insafa ve nihayet basirete davet etmektir. Zira geçmişteki tecrübe biraz gözden geçirilirse, yabancıların tahriklerine âlet olmakla Ermenilerin, Türkler kadar kendileri

de zarara uğrayacakları pek açık görü-
lür.³²

Bir diğer tepki ise Cumhuriyet ga-
zetesi köşe yazarı Abidin Daver'den
geldi. Daver göç etmeye karar vermiş
bir Ermeni genci ile sohbet ettikten
sonra kanaatini şöyle dile getirdi:

"Onunla yaptığım görüşmeden
sonra şu kanaati elde ettim ki Erme-
ni basını ve Ermeni ileri gelenleri, bu
propagandaya karşı cephe almamış-
lardır."³³

Tamim gazetesi başyazarı Hüseyin
Cahit Yalçın da *Norlar* gazetesini
eleştirenlere katıldı ve Ermenileri
Cumhuriyet'in yurttaşlık tasarisuna
yabancı kalmakla eleştirdi:

"Fakat, şikâyeti olan bir Ermeni
başka bir memleket vatandaşlığına
girmeye koşarsa ve bir münevver Er-
meni gazetecisi bile onu alkışlarsa o
zaman onlar bu Türk vatanına ne
kadar yabancı olduklarını açığa vur-
muş olmanın başka bir şey yapmış
olmazlar. Şimdi, Ermeni arkadaşımı-
zı burada neden farklı bir muamele gö-
rmekte olduklarını anlıyor mu? Eski

uçurumların üzerinden atlayıp, zahir-
ren [görünürde] değil, hakikaten bir-
leşmek için yalnız bir tarafın el uzat-
ması kâfi değildir. Eller karşılıklı
uzanmalı ve hiç bir hal ve şart içinde
ayrılmaz bir samimiyetle, birbirleri-
ne tutunmalıdır."³⁴

Türk basınının Ermeni basını ve
cemaat ileri gelenlerine karşı yönel-
tiği bu ısrarlı teczib taleplerine cevap
gelmesi gecikmedi. *Jamanak* gazetesi
başyazarında "beşinci kol" söylentile-
rini reddetti; Türkiye Ermenilerinin
Türkiye Cumhuriyeti'ne olan sada-
katlerini yeniledi. Türk basını da bu
başmakaleyle özetleyip sütunlarında
yer verdi. *Ulus* gazetesi bu başyazıyı
"İstanbul'da hulunan akıllı uslu Er-
menilerin, bazı işi; güçsüz Ermenile-
rin Rusya'ya gitmek istekleri karşı-
sında müteessir olduklarını duymak-
tayız" yorumuyla sundu.³⁵ *Marmara*
gazetesi sahibi ve Yazışleri Müdürü
Suren Şamliyan başyazarında "beşin-
ci kol" söylentilerini reddetti. Türki-
ye Ermenilerinin SSCB'ye âlet olma-
yacaklarını beyan etti. Başyazarın

Türkçe çevirisi Türk basınında geniş
bir şekilde yer aldı.³⁶

Afyon Milletvekili Berç Türker ile Ermeni Cismanî Meclisi'nin Tepkileri

Türk Ermeni basının yanı sıra Er-
meni asıllı Afyon milletvekili Berç
Türker de *Son Telgraf* ve *Tasvir* gazete-
lerine gönderdiği açıklamalarda
göç teşebbüsünü telin ettikten sonra
halen göç etmek isteyen varsa İçişle-
ri Bakanlığının tebliği gereğince
emniyet teşkilatlarına başvurup pa-
saportlarına vize almalarını tavsiye
etti ve şöyle devam etti:

"Benim kanaatime göre bu mem-
leketi sevmiyen, Türk'e karşı gayri
dostane hissiyatı kalbinde taşıyan
herhangi bir vatandaş, içimden ayrı-
rılıp, derhal gitmelidir. Bu memleket
samimi ve vatanperver yurdtaşların
yurdudur."

Berç Türker daha sonra mektu-
bunda bazı gazetecilerin "Türkler bu
memlekette yaşayan bütün Ermeni-
lerden şüphe ediyorlar" şeklinde yazı-
lılar yazmalarından şikâyet etti.³⁷

Ancak Berç Türker'in bu açıklama-
sı Peyami Safa'yı tatmin etmedi. Safa'nın
tatmin olmamasının nedeni Türk Ermeni
toplumundan karşılık görmeyen şu beklentisiydi:

"Bahis mevzuu olan şey, bir ucu
Amerika'da, bir ucu Sovyetler Birli-
ği'nde ve bir ucu da -belki- hudutla-
rımızın içinde bulunan bir fesat üç-
genine karşı Türkiye Ermenilerinden
yükselmesini beklediğimiz yüksek
protesto haykırışıdır."³⁸

Safa'nın yazısından bir gün sonra
Türkiye Ermenileri Cismanî Meclisi
de bir açıklamada bulundu. Açıkla-
mada aynen şöyle denmekteydi:

"Türkiye Ermenileri:

Türkiye'de bir Ermeni davası yok-
tur. Haricte yaşayan Ermenilerin
Türk Ermenileri hakkında söz söyle-
meğe hakları yoktur. Son zamanlarda
birkaç kendünü bilmez Ermeni irktaş-

Sovyet konsolosluğunda: Bolşevik cenneti yolcular!

Memur - Babarın adı?..

Yolcu - Agop Yıldızlıyan - Mıgırdiç Kaçkılıyan ve ortakları Anonim Şirketi!..

(Akbaba, yıl 23, sayı 93, 3 Ocak 1946)

mızın yabancı bir konsolosluga müra-caat etmelerini gayri kanuni bir hare- ket sayar ve bu hareketi takbih ederiz [çirkin görürüz]. Yolunu şaşırın bu Ermenileri doğru yola davet ederiz.

Ermeniler!

Gayri kanuni yollardan hareket et- meyiniz. İçinizde ne yaptığını bilmez birkaç kişiyin bu hareketi bütün Er- meni cemaatini töhmet altında bı- rakmaktadır. Biz böyle bir töhmet al- tında kalmak istemiyoruz. Gayri ka- nuni yollara sapanlar bu hareketle- rinden dolayı şahsen mes'ul olacak- lar ve kanuni takibata maruz kata- caktardır.

Bu gibi hareketleri şiddetle takbih ve protesto ediyoruz.³⁹

Tartışmaların Sona Ermesi- Başbakan Şükrü Saracoğlu ve Basın - Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin'in Demeçleri

Yaklaşık on beş gün süreyle Türk basınını ve kamuoyunu işgal etmiş olan bu konu Türkiye Ermeni cema- ati Cismani Meclisi ile Türk Ermeni basınının demeçlerinden sonra gide- rek gündemden düştü. Konu hakkın- da çıkan en son haber ESSC'yi gez- miş bir tanığın ağzından ESSC'deki son derece kötü hayat şartlarına ay- rıntılılarıyla yer veren bir haberdir.⁴⁰ Aralık 1945'de Tiflis'de yayımlanan *Komünist* gazetesinde iki Gürcü pro- fesörün Gürcistan sınırlarının 2500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzandığını belirterek Kars, Ar- dahan, Artvin, Oltu, Tortum, Ispir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun üzerinde hak iddia etmeleri ve bu ta- lebin SSCB tarafından da benimsen- ip Sovyet basınında ıktibas edilip yeniden yayımlanması üzerine Türk - Sovyet ilişkileri yeniden gerginleş- ti.⁴¹ Bu iddialara cevap veren Başba- kan Şükrü Saracoğlu kamuoyunu ya- tıştırmak için demecinde Türkiye'de yaşayan Ermenilere de değindi ve

şöyle dedi:

"Memleketin başka yerlerine dağılmış olan ve çoğu İstanbul'da bulunan Ermeni vatandaşlarımızın karşı enniyetimiz vardır. Dışarıdaki tahriklere ve şüp- he uyandırmak is- teyen çalışmalara karşı, Ermeni va- tandaşlarımızla olan münasebe- lerimizde en ufak bir gölge hasıl ol- mak ihtimali yok- tur. Bütün vatan- daşların dışarı oyunlarına karşı birbirlerine ve Cumhuriyet ka- nunlarına olan güvenlerini hiç şüphelenmeden muhafaza edecek- lerine eminim."⁴²

Bu demeçten sonra gelen bir ikinci resmi be- yan Basın ve Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin'in Londra'da bu- lunduğu sırada bir yabancı muhabire verdiği demeçti. İlkin Türkiye Erme- nilerinin Rus olarak kabul edilmeyi asla istemediklerini, Türk hükümeti gerekli kolaylıkları göstermiş olmasın- a rağmen hiçbir Ermeni'nin ES- SC'ye göç etmediğini belirtti ve "Bu Ermeniler iyi birer Türk vatandaşı- dır"⁴³ dedi.

Ermeni ve Rus kaynaklarına bak- madan ve daha derinlemesine bir araştırmaya yapmadan Türkiye Erme- nilerinin ESSC'ye geri dönmeye te- şebbüs etmelerinin hangi şartlar al- tında oluştuğunun anlaşılabilmesi imkânsızdır. Bu makalede kullanı- lmış olan sınırlı sayıda kaynaklardan

Gitmek isteyenlere: Baba nasihatı!

Türk Ermeni - Git oğlum, git... Birunun çok hüsyimüş, bivaç sırtısın.

(Akbaşa, yıl 23, sayı 93, 3 Ocak 1946)

anlaşıldığı kadarıyla bu "geri dönüş" çağırısı Türkiye Ermenileri arasında kitlesel bir rağbet görmemiştir. Do- nemin siyasi iktidarı ve basını Tür- kiye Ermenilerin göç etmelerine samimi olarak karşı çıkmış, bunu Cumhuriyet'in kumak istediği yurt- taşlık tasarısına bir ihanet olarak ka- bul etmiş ve göç etmek isteyenlerin Türk ülku, kültür ve ruhunu benim- semediklerini, yani tam anlamıyla Türkleşmediklerini vurgulamıştır. Ancak bu eleştiride bulunurken ola- yın cereyan ettiği 1945 yılından sa- dece iki yıl önce Varlık Vergisi Ka- nunu'nun azınlıklara karşı haksız ve ayrımcı bir şekilde uygulanmış olma- sını ve bunun Ermeni asıllı vatan- daşlarda yaratmış olduğu derin gü-

vensizliği görmezlikten gelmiştir. Bu "geri dönüş" hareketinin Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleştiği ve ES-SC'nin Sevri Antlaşması'na atıfta bulunarak Türk toprakları üzerinde tarihî haklar iddia ettiği bir zamanda yapılmış olması, Osmanlı İmparator-

luğu'nun son günlerinde meydana gelmiş olan Ermeni ayrılıkçı hareketlerin toplumsal hafızada tekrar canlanmasına ve dolayısıyla Ermenilerin Türkiye'ye olan sadakatleri tartışmasının tekrar gündeme gelmesine yol açmıştır.⁴⁴ ESSC'ye geri dö-

niş hareketinin istatistikî rakamlarına bakıldığında Türkiye'den hiç kimsenin ESSC'ye göç etmediği görülmektedir. Geri dönenler İran, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Mısır, Irak, Filistin ve Fransa gibi ülkelerdendir.⁴⁵

NOTLAR

- 1 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında toplanan San Francisco Konferansı sonunda Birleşmiş Milletler kuruldu. 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren kurucu antlaşma San Francisco Antlaşması olarak anılmaktadır.
- 2 **Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953**, Yapı Kredi Yayınları, 1998, Cilt 1, s. 272-273.
- 3 Ronald Grigor Suny, **Looking Toward Ararat Armenia in Modern History**, Indiana University Press, Bloomington, 1993, s. 166-167.
- 4 Burada atıfta bulunulan Sevri Antlaşması'nın 88 ve 89. maddeleridir. 88. maddede Türkiye'nin Ermenistan'ı bağışmış ve hür bir devlet olarak tanıvacığını belirtiyordu. 89. Madde ise Türkiye, Ermenistan ve diğer ilgili tarafların Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinin sınırlarını tespit, Ermenistan'ın denize ulaşması ve ilgili Osmanlı topraklarının siltahatı anıdırılması konularının ABD Başkara'nın hakemliğine sunmayı ve başkanın vereceği kararları kabul etmeyi taahhüt ettiklerini bildiriyordu.
- 5 Claire Mouradian, "L'immigration des Arméniens de la diaspora vers la RSS D'Arménie", **Cahiers du Monde russe et soviétique**, XX (1), Ocak-Mart 1979, s. 79-110, S. 79-83. Bu makalesinin bir kopyasını gönderen Claire Mouradian'a cancaan teşekkür ederim.
- 6 "Sovyetler haricindeki Ermeniler Ermenistan'a davet ediliyor", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945.
- 7 Cihad Baban, "Ermeni meselesi aydınlanıyor mu?", **Tasvir**, 30 Aralık 1945.
- 8 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Son Telgraf**, 15 Aralık 1945 / "Şehrimizden Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Tasvir**, 15 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Son Telgraf**, 17 Aralık 1945.
- 9 "Ermenistana gitmek isteyen Ermeniler", **Haber Akşam Postası**, 14 Aralık 1945.
- 10 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler kimlerdir?", **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilerin mahiyetleri", **Yeni Sabah**, 17 Aralık 1945.
- 11 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyenler", **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1945.
- 12 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1945.
- 13 Ekrem Uşaklıgil, "Gidip de görmek, görüp de dönmek var.", **Son Posta**, 15 Aralık

- 14 / Hüseyin Cahit Yalçın, "Ermeni meselesi", **Tanin**, 21 Aralık 1945.
- 14 Etmem İzzet Benice, "Türkiye Ermenileri ve Sovyetlerin Daveti", **Son Telgraf**, 16 Aralık 1945 / (Abidin Daver), "Ermenistana gitmek isteyenler", **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1945.
- 15 Peyami Safa, "Pazardan Pazara", **Tasvir**, 23 Aralık 1945.
- 16 Ekrem Uşaklıgil, "Vapur bekliyoruz", **Son Posta**, 20 Aralık 1945.
- 17 Asım Us, "Türkiyedeki Ermeniler", **Vakit**, 16 Aralık 1945 / Ekrem Uşaklıgil, "Vapur bekliyoruz", **Son Posta**, 20 Aralık 1945 / "Ermeniler Dikkat!", **Tasvir**, 22 Aralık 1945 / Etmem İzzet Benice, "Vapur nerde kalıyor?", **Son Telgraf**, 24 Aralık 1945.
- 18 Örneğin A. Emircan, "Ruslar Ermenileri nasıl avıdılar?", **Tasvir**, 24 Aralık 1945 / Ahmed Hafız, "İkinci Dünya Harbinde Ermeni Meselesi", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1945 / Y. S. Soy-salioğlu, "Ermeniler Dikkat!", **Tasvir**, 23-24 Aralık 1945.
- 19 Ahmed Hafız, "İkinci Dünya Harbinde Ermeni Meselesi", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1945.
- 20 Asım Us, "Ermeni Vatandaşlarımızla Açık konuşalım", **Vakit**, 26 Aralık 1945.
- 21 "Tahtakalede bir ermeni müslüman olmak istedi", **Hürses**, 21 Aralık 1945.
- 22 "Ermeniler", **Son Telgraf**, 26 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Son Posta**, 23 Aralık 1945.
- 23 "Türkiyeden gitmek isteyen Ermeniler", **Son Posta**, 27 Aralık 1945.
- 24 "Rusya'ya gitmekten vazgeçen Ermeniler", **Ulus**, 1 Ocak 1946. **Ulus** gazetesindeki yazıları araştırıp derleyen Ömer Türkoglu'na candan teşekkür ederim.
- 25 Hikmet Nisan, "Büyük röportaj: Akli başında olan Ermeniler ne diyor?", **Son Telgraf**, 24-25 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Son Telgraf**, 28 Aralık 1945.
- 26 "Ermenilerin 3 Dağ Bakana müracaatı", **Son Telgraf**, 25 Aralık 1945 / "Türkenlerin gasbetmiş topraklar Ermenistana iade edilmediğini", **Tasvir**, 26 Aralık 1945.
- 27 "Rusya'ya gidecek Ermeniler", **Yeni Sabah**, 26 Aralık 1945.
- 28 "Ermeni Patriği Arslanyan istifayla davet olunuyor", **Haber Akşam Postası**, 29 Aralık

- 1945 / "Bütün işler Patrik Kaymakam'ın başı altında mı çıkıyor?", **Tasvir**, 29 Aralık 1945.
- 29 Cihad Baban, "Ermeni meselesi aydınlanıyor mu?", **Tasvir**, 30 Aralık 1945.
- 30 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermenilerin kaydıma dün de devam edildi", **Yeni Sabah**, 20 Aralık 1945.
- 31 Peyami Safa, "Bir mantık tuzağı", **Tasvir**, 21 Aralık 1945.
- 32 Asım Us, "Ermeni aydınlarını insaf ve basiret davet ediyoruz", **Vakit**, 25 Aralık 1945.
- 33 "Ermeniler okusun!", **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1945.
- 34 Hüseyin Cahit Yalçın, "Ermeni meselesi", **Tanin**, 21 Aralık 1945.
- 35 "Ermeni davası", **Vatan**, 2b Aralık 1945 / "Rusya'ya gidecek Ermeniler", **Yeni Sabah**, 27 Aralık 1945 / "Ermeniler hakkında Jemal-nak'ın bir bayağısı", **Ulus**, 27 Aralık 1945.
- 36 Süreyya Şamylıyan, "Türkiyede yabancılarla âlet olacak Ermeni yoktur!", **Vakit**, 27 Aralık 1945 / "Bir Ermeni mesolüsü yok!", **Son Telgraf**, 27 Aralık 1945 / "Türkiyede yabancılarla âlet olacak Ermeniler", **Tasvir**, 27 Aralık 1945 / Gören, "Ermenice Marmara gazetesi-nin bayağısı", **Vatan**, 27 Aralık 1945.
- 37 "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler.", **Son Telgraf**, 27 Aralık 1945 / "Rusya'ya gitmek isteyen Ermeniler", **Tasvir**, 28 Aralık 1945.
- 38 Peyami Safa, "Bir mektubun kıfayetsizliği", **Tasvir**, 29 Aralık 1945.
- 39 "Ermeni cemalati idare beyetinin protostosu", **Tasvir**, 30 Aralık 1945.
- 40 "Sovyet Rusya'da Ermeni cenneti", **Tasvir**, 1 Ocak 1946 / "Ermeni cennetine can atmak isteyenler", **Haber Akşam Postası**, 1 Ocak 1946.
- 41 Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt 1, s. 273.
- 42 "Saracözü söylüyor", **Vakit**, 1 Ocak 1946.
- 43 "Boğazlır dâvası ve Ermeni meselesi", **Tasvir**, 18 Ocak 1946.
- 44 Yunay, "Bir haloz karışında", **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1945 / Demokrat, "Giden gitmez, kalan kalmasın, fakat...", **Akşam**, 16 Aralık 1945 / Hüseyin Cahit Yalçın, "Ermeni meselesi", **Tanin**, 21 Aralık 1945.
- 45 Claire Mouradian, a.g.m., s. 87-88.